

УДК 342.1

**ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ:
ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ**

**LEGAL OPINIONS OF CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE:
SOME ISSUES LEGAL NATURE**

Данко В.Й.,
*викладач кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
Ужгородського національного університету*

Стаття присвячена проблемі з'ясування природи правових позицій єдиного органу конституційної юрисдикції, висловлених в його актах, також їх місця серед правової системи в Україні. Обґрунтовується актуальність доктринального аналізу даних питань, а також практична необхідність виведення їх із розряду дискусійних. Досліджуються наукові підходи та законодавчі положення щодо визначення юридичної природи та місця правових позицій Конституційного Суду України. Наводяться ознаки, які відрізняють правові позиції Суду від актів органу конституційної юстиції, а також інших органів державної влади. Аналізується вплив та значення правових позицій Конституційного Суду України на політико-правові відносини в державі та суспільство загалом, а також їх роль у забезпеченні верховенства Конституції України.

Ключові слова: Конституційний Суд України, єдиний орган конституційної юрисдикції, судова влада, рішення Конституційного Суду України, правові позиції Конституційного Суду України, правова природа.

Статья посвящена проблеме выяснения природы правовых позиций единого органа конституционной юрисдикции, высказанных в его актах, а также их места среди правовой системы в Украине. Обосновывается актуальность доктринального анализа данных вопросов, а также практическая необходимость вывода их из разряда дискуссионных. Исследуются научные подходы и законодательные положения по определению юридической природы и места правовых позиций Конституционного Суда Украины. Приводятся признаки, отличающие правовые позиции Суда от актов органа конституционной юстиции, а также других органов государственной власти. Анализируется влияние и значение правовых позиций Конституционного Суда Украины на политико-правовые отношения в государстве и обществе в целом, а также их роль в обеспечении верховенства Конституции Украины.

Ключевые слова: Конституционный Суд Украины, единственный орган конституционной юрисдикции, судебная власть, решения Конституционного Суда Украины, правовые позиции Конституционного Суда Украины, правовая природа.

This article is devoted to problem of finding out nature of legal positions of single body of constitutional jurisdiction expressed in his acts and their place among legal system in Ukraine. Substantiated relevance of doctrinal analysis of these issues and a practical necessity and removing them from category of discussion. Researched scientific approaches and legislative provisions on determination of legal nature and place of legal positions of Constitutional Court of Ukraine. Are given features that distinguish legal position of Court of Justice of constitutional acts and other public authorities. The influence and importance of legal positions of Constitutional Court of Ukraine on political and legal relations in state and society in general, and their role in ensuring supremacy of Constitution of Ukraine.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, only body of constitutional jurisdiction, judiciary, acts of Constitutional Court of Ukraine, legal position of Constitutional Court of Ukraine, legal nature.

Новітній етап історії України характеризується суспільними та державними зрушеннями, утвердженням нових принципів державотворення, поступальним рухом із метою досягнення постулатів правової соціальної демократичної держави. Прийняття Конституції України та забезпечення реальності дії її положень ставить нові виклики для державних діячів та наукового середовища задля вирішення актуальних питань держави. Запровадження єдиного органу конституційної юрисдикції в системі органів державної влади України є відображенням прийнятої континентальної моделі конституційної юстиції. Незважаючи на багаторічний досвід діяльності Конституційного Суду України, багато питань доктринального та практичного характеру його функціонування залишаються спірними, недослідженими, неоднозначними та суперечливими. Серед таких питань є розуміння поняття «правових позицій» Конституційного Суду України, викладених в його актах.

Особливої актуальності дане питання набуває в період конституційної реформи, що триває у даний час в Україні. Адже саме на Конституційний Суд України покладається безперечний обов'язок здійснювати захист Конституції України та забезпечувати верховенство права. Для цього він і наділяється особливими повноваженнями, передбаченими в окремому розділі Основного Закону нашої держави.

Питання, які вирішує Конституційний Суд України в рамках своєї діяльності, вирізняються заплетаністю, однак саме для цього він і був створений. Правові позиції Суду часто впливають на політичну кон'юнктуру в державі, їх значення неможливо недооцінити, однак як і більшість питань діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції, розуміння правової природи, доктринального та практичного значення правових позицій залишаються на сьогодні остаточно невизначеними.

Як правовий феномен, позиції органу конституційної юрисдикції досліджували у своїх працях відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Вітрук, Г. Гаджiev, В. Гергелійник, А. Головін, І. Домбровський, В. Кампо, М. Козюбра, Л. Лазарев, В. Погорілко, А. Портнов, М. Савенко, М. Савчин, А. Селіванов, Т. Слiнько, А. Стрижак, В. Тацій, М. Тесленко, П. Ткачук, Ю. Тодика, Г. Христова, В. Шаповал, С. Шевчук та багато інших.

Однак, зважаючи на особливість статусу та роль Конституційного Суду України в системі органів державної влади та житті країни, більшість питань, а з ними і питання правових позицій Суду, ще залишають поле для наукових досліджень.

Конституція України, як Основний Закон нашої держави, є визначальним документом, що формує засади функціонування найважливіших державних інституцій, а також взаємодії людини і громадянина із державою. Однією із властивостей Конституції є її стабільність із метою забезпечення постійності відносин та правової передбачуваності. Дотримання стабільності Конституції кореспондується із іншими її властивостями, що і визначає її особливий статус та місце.

Однак реалії суспільного життя, політичної обстановки, глобальні процеси трансформацій вимагають правової точності у розумінні фундаментальних приписів, про які вказує Конституція, а також забезпечення відповідності законодавства її положенням. Щодо першого питання є два шляхи вирішення: деталізація положень, що у певній мірі створює громіздкі кодифіковані тексти, складні до застосування, або ж чіткі місткі формулювання конституційних норм, які передбачають встановлення фундаментальних принципів функціонування державної влади і суспільства, без детальних розширених текстів. Практика міжнародного конституціоналізму лише підтверджує, що останній варіант конституцій є більш переконливим до застосування. Для прикладу, Конституція Сполучених Штатів Америки, схвалена в 1787 році, діє до сьогодні і зазнала лише 27 поправок. Пояснюючи причини такої стабільності, відомий американський юрист А. Кокс вказує, що «первісна Конституція, як і раніше, добре нам служить, незважаючи на величезні зміни в усіх галузях життя Сполучених Штатів, тому що творці Конституції володіли достатньою мудрістю, щоб вкласти в неї рівно стільки, скільки було потрібно, але не більше» [8, с. 12].

Натомість, історично так склалось, що Україна не є частиною країн, які є державами загального права, а відтак суди загальної юрисдикції не наділяються повноваженнями у сфері конституційного контролю та інтерпретаційними функціями. Запроваджена в Україні кельзенівська модель створення спеціально уповноваженого органу конституційної юрисдикції передбачає наділення саме його повноваженнями перевірки відповідності законодавства положенням Конституції та здійснення тлумачення законодавства.

Конституційний Суд України має володіти певним інструментом, який би допомагав йому юридично оформити чи закріпити прийняті рішення, відтак акти є таким засобом, що юридично оформлює результати розгляду Судом матеріальних, процесуальних чи організаційних питань. Прийняттю певного рішення Конституційним Судом України передують обґрунтування його позиції, що й ґрунтується на певних позиціях переважно правового характеру.

Чинне законодавство України не містить формулювання дефініції «правової позиції» Конституційного Суду України. Немає однозначності у розумінні поняття правової позиції серед наукової доктрини конституційного права України.

Як указує професор М. Бондарь, сама по собі правова позиція є нормативно-доктринальною квінтенсенцією прийнятого конституційним судом рішення, проте джерелом права вона не є – до нього належить саме рішення, в якому ця правова позиція сформована [1, с. 126].

Т. Слiнько розуміє правові позиції Конституційного Суду України, як його правові уявлення (висновки) внаслідок тлумачення ним Конституції України та/або положень законів, інших нормативних актів у межах його компетенції, що мають загальний характер, усувають конституційно-правову невизначеність і є правовою підставою для прийняття остаточного рішення, викладеного в його акті [13, с. 6].

Як вказує О. Кравчук, правові позиції є системою вироблених у результаті діяльності Конституційного Суду України загальнообов'язкових правових висновків, аргументів, що виражають його відношення до певної правової проблеми, є загальнообов'язковими та слугують підставою для остаточного рішення органу конституційної юрисдикції [5, с. 189].

На думку В.М. Кампа, правові позиції Конституційного Суду України – це обов'язкові для всіх суб'єктів права положення його актів (мотивувальної і резолютивної частин), що базуються на інтерпретації приписів Конституції і законів України та застосуванні норм і принципів Основного Закону держави до оспорюваних актів і положень законодавства [4, с. 116].

Натомість, П. Ткачук зазначає, що правові позиції Конституційного Суду України – це результат його інтерпретаційної діяльності у формі висновків, роз'яснень, правових положень, доктрин, в яких міститься тлумачення неясного змісту закону, правова оцінка або правове визначення, суть правових уявлень і знань про вирішення конкретної ситуації, які є обов'язковими для всіх суб'єктів правовідносин [15, с. 21].

Вказаний учений також виділяє ознаки правових позицій органу конституційної юрисдикції, до яких відноситься:

- наявність правового висновку, в якому викладається правове розуміння органом конституційної юрисдикції норм, положень та принципів, встановлених Конституцією та законами України;
- нормативність, що характеризується невизначеністю дії у часі та неодноразовістю її застосування;
- присутність неявного смислу правової норми, що впливає з цілей самого тлумачення як процесу, що має на меті з'ясувати і роз'яснити цю норму;
- загальнообов'язковість, що полягає у їх обов'язковості до виконання та неможливості бути оскарженими [15, с. 18–19].

Вказані вище формулювання лише підтверджують різноманітність підходів до розуміння досліджуваного поняття. Суперечливість і неоднозначність у даному випадку породжена, перш за все, першочерговим інститутом – самим Конституційним Судом України, особливістю його статусу та місця серед органів державної влади, а також правовою унікальністю. З даного випадку висловлювався В.М. Кампо, що не може існувати єдиного розуміння правових позицій Конституційного Суду України, оскільки з різних доктринальних поглядів одні й ті самі позиції можуть розглядатися як такі, що містять дещо відмінний зміст [4, с. 115].

Проблема розуміння правової природи правових позицій єдиного органу конституційної юрисдикції полягає у суперечливості наукових підходів до розуміння актів Конституційного Суду України, що безперечно становить окремий предмет дослідження. Однак, на нашу думку, логічним є їх взаємопов'язаність. Сама по собі правова позиція не може набути всіх своїх властивостей, зокрема впливати та регулювати у певній мірі суспільні відносини, тобто бути нормативною без свого зовнішнього вираження у формі відповідного акту. З іншого боку, прийняття акту Конституційним Судом

України без належної аргументації, якими є його правові позиції, не видається можливим за винятком повторення раніше сформульованих позицій або ж виконання Судом суто механічно своїх повноважень у випадку, коли відповідна правова аргументація не вимагається або ж є насправді формальною.

Вплив рішень Конституційного Суду України неможливо недооцінити. Як указував А. Головін, рішення Конституційного Суду України мають суттєвий вплив на процес дотримання правового порядку в державі, вони поширюють свою дію на необмежене коло суспільних відносин, а викладені в них правові позиції стають частиною мотивації відповідних рішень судів загальної юрисдикції [2, с. 85].

Серед важливих рішень варто виділити такі, у яких висловлюється правова позиція Конституційного Суду України щодо гарантій конституційних прав і свобод, неможливості їх скасування, недопущення обмеження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, які, на наш погляд, мають доктринальне значення. Так, у рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 Конституційний Суд України визначив, що: скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація; звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням; з погляду традиційного розуміння людської діяльності визначальними у змісті поняття прав людини є умови і засоби, що становлять можливість людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку; обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними. При цьому Конституційний Суд України зазначив, що під час законодавчого визначення і практичної реалізації основного права його сутність, зміст у жодному разі не можуть бути порушені [10].

Важливим та фундаментальним є правова позиція, висловлена у рішенні від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 у справі про конституційність положень Закону України «Про міліцію». Зокрема, Конституційний Суд України визначив, що одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, згідно з яким обмеження основних прав людини і громадянина на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, що встановлюють такі обмеження. Інакше кажучи, обмеження будь-якого права має базуватися на критеріях, що дасть змогу особі відрізнити правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки [11].

Це рішення Конституційного Суду України є важливим з точки зору розуміння природи та впливу правових позицій. Так, воно стосується справи, яка розглядалася стосовно положень на сьогодні не чинного Закону України «Про міліцію», який скасований на підставі п. 5 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII [9]. Таким чином, нормативна сила рішення вже втратила свою актуальність, однак сформульована в тексті рішення правова позиція є важливим положенням не тільки у діяльності Суду щодо обґрунтування

своїх майбутніх позицій та думок, а й у роботі всього державного механізму.

Як вказує Р. Мартинюк, правова позиція набуває найбільшої визначеності, якщо вона сформульована у мотивувальній, або навіть у резолютивній частині рішення Конституційного Суду України у вигляді певної наскрізної основної ідеї чи принципу вирішення справи та його супровідної аргументації у контексті того питання, що утворювало предмет конституційного провадження. Наукова спільнота визначає два основні підходи до розкриття природи актів органів конституційної юрисдикції: підхід, який заперечує за цими актами характер джерела права, і той, що його визнає. У рамках останнього підходу зустрічаються як категоричні погляди, за якими акти конституційного правосуддя розглядаються, як «складова чинного законодавства», «специфічний судовий прецедент» чи «різновид прецедентного права» тощо, так і більш зважені за змістом уявлення, що визнають за рішеннями конституційних судів характер джерела права із суттєвими застереженнями [6, с. 77].

Нормативність рішень та правових позицій впливає із аналізу чинного законодавства та впливу, який здійснює Конституційний Суд та його діяльність на правовідносини. Правові позиції, сформульовані у прийнятому Конституційним Судом України акті, як правило набувають властивостей самостійних новел. Водночас вони, як складові його рішення/висновку, самодостатні, тобто такі, що ухвалюються іменем України, є обов'язковими, остаточними та мають пряму дію. Після набуття чинності зазначеними актами правові позиції не тільки не потребують підтвердження чи дублювання з боку органів державної влади, а й стають невід'ємною частиною законодавчого забезпечення діяльності механізму державної влади, про що наголошує В. Овчаренко [7, с. 69].

Як вказує М. Тесленко, саме правові позиції Конституційного Суду України дуже подібні до *caso decidendi*, а тому їх можна вважати джерелом права. Це впливає із доктрини та розуміння прецеденту на його батьківщині – Англії. Відтак судова система базується на повазі до одного конкретно взятого рішення, яке ухвалене однією із вищестоящих інстанцій, що в подальшому стає прикладом для застосування нижчестоящим. Однак обов'язковим вважається не все рішення, а лише його частина *caso decidendi*, що перекладається як «вирішальний доказ (аргумент)». Таким чином, розуміється як сутнісний аргумент рішення, навіть норма права, що міститься в рішенні [14, с. 38].

Сучасний стан розвитку загального та континентального права підтверджує тенденції світових глобалізаційних процесів, зокрема «розмивання» рамок між існуючими моделями та формування універсальних механізмів, які поєднують найкращі риси існуючих підходів задля найефективнішого вирішення поставлених завдань правового регулювання. Україна також не знаходиться осторонь вказаних тенденцій, закладаючи в обраній моделі конституційної юстиції елементи загального права, однак залишаючи фундаментальні традиції та принципи романо-германської системи права.

З іншого боку, належність правових позицій та актів Конституційного Суду України до певних чітко визначених рамок не видається можливою. Як обґрунтовує Р. Мартинюк, між прецедентними рішеннями загальних судів та інтерпретаційними актами органів спеціалізованого конституційного контролю простежується виразна функціональна схожість і водночас незаперечна відмінність. По суті вони виступають альтернативними правовими засобами забезпечення верховенства Конституції. При цьому призначення прецедентів у механізмі правового регулювання явно ширше, а історичні причини появи прецедентного права були зовсім інші, ніж ті, що спричинили появу європейської моделі конституційного контролю [6, с. 83].

Питання правової природи позиції Конституційного Суду України насправді є складним методологічним завданням. Як зазначає А. Селіванов, рішення Суду і сформульовані ним правові позиції слід розглядати з аналітично-порівняльного погляду з метою виявлення їхньої спрямованості і впливу на законодавство. Це є вирізальним аспектом проблеми наукового осмислення незмінюваності, послідовності у формуванні правових позицій конституційного правосуддя. Вони дійсно відображають характер постулатів з нормативними судженнями, але не є рівними нормам права і не належать, як вважають учені-практики, до системи права [12, с. 54].

Діяльність Конституційного Суду України в переважній більшості випадків спрямована на врегулювання важливих, навіть фундаментальних суперечностей, вирішення яких неможливе без осмисленої діяльності на основі багатьох джерел правових знань. Як указує М. Тесленко, правові позиції Конституційного Суду України мають глибоку наукову основу, набувають правової якості та загальнообов'язковості в силу авторитету КСУ та його статусу, як єдиного органу конституційної юрисдикції. Використовуючи закладені у Конституції України принципові положення, норми, Конституційний Суд України здатний розвивати закладені в ній фундаментальні цінності, тобто знаходити адекватні варіанти вирішення конфліктів, які відповідають її правовим основам [14, с. 41].

У даному контексті набуває особливого значення з'ясування питання послідовності та незмінюваності правових позицій Конституційного Суду України. Це впливає з того, що інтерпретаційна діяльність Суду та повноваження щодо конституційного контролю мають ґрунтуватися лише на основі Конституції України, як базового нормативно-правового акту. Розвиток положень Основного Закону у правових позиціях Суду не може виходити за межі закладених у Конституції правових принципів та постулатів. Інакше це б заперечувало верховну силу Конституції – її основну властивість. Також забезпечення стабільності, а отже, й правової визначеності є важливим у справі забезпечення принципу верховенства права, закладеного в Конституції. Правові позиції Конституційного Суду України мають вибудовувати міцні «фортифікаційні споруди» довкола Конституції, засновані на сукупності правових знань та інтелектуальної, творчої діяльності суддів задля утвердження конституціоналізму.

З іншого боку, багаторічна діяльність Конституційного Суду України, на що вказує І. Домбровський, як фундаментальний етап становлення інституту конституційної юрисдикції України, охоплює найбільш проблемні з правової точки зору питання вирішення політичних та соціальних конфліктів у новітній історії України. Незважаючи на це, правові позиції Суду повинні бути послідовними та виваженими. У цьому аспекті актуальності набуває питання можливості перегляду попередніх правових позицій [3, с. 143]. Таким чином, порушуючи ще одну фундаментальну проблему, яка напряму пов'язана з практичною діяльністю Суду й склалася вже у період новітнього державотворення.

Питання перегляду правових позицій органів конституційного контролю не є новими для України. Так, у багатьох країнах законом передбачена можливість перегляду правових позицій органами конституційної юрисдикції. Наприклад, параграф 16 Федерального закону про Конституційний суд ФРН передбачає, що при зміні правового регулювання, яке мало місце при формуванні попередніх правових позицій, Конституційний Суд коригує свої правові позиції з урахуванням змінених обставин [5, с. 188].

Висновок. Загалом вищевказане дає підстави для висновку про те, що питання з'ясування юридичної природи правових позицій Конституційного Суду Укра-

їни є неоднозначним та до цього часу невирішеним. Це пов'язано, перш за все, зі складним та багатоаспектним розумінням ролі, статусу та місця органу конституційної юрисдикції в системі органів державної влади. Не сприяє з'ясуванню природи правових позицій Суду і відсутність законодавчої дефініції цього поняття. Незважаючи на це, термін активно використовується як Судом у своїх рішеннях, так і науковою спільнотою з метою відображення аргументів, які визначають позицію Конституційного Суду України з питань правозастосування. Правові позиції набувають і нормативного обов'язкового змісту, що впливає із форми вираження, у яких вони відображені – актів Конституційного Суду України. При цьому правові позиції можуть бути висловлені як у мотивувальній, так і в резолютивній частині рішення. Необхідність забезпечення незмінюваності правових позицій Суду є продовженням принципу правової визначеності та стабільності Конституції як Основного Закону України. Однак питання можливості перегляду правових позицій Конституційним Судом набуває більшої актуальності у зв'язку із частковою політичною заангажованістю Суду у попередні роки його діяльності, що потребує перегляду певних позицій через зміну соціально-політичного устрою держави. Окреслене питання, поряд з іншими, є безперечно додатковим предметом подальшого наукового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарь Н. Судебный конституционализм в России в свете конституционного правосудия. – М. – 2011. – 544 с.
2. Головін А. Вплив рішень Конституційного Суду України на правовий порядок у державі в аспекті захисту конституційних прав і свобод / А. Головін // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 3. – С. 81–89.
3. Домбровський І. Правові позиції Конституційного Суду України: окремі аспекти / І. Домбровський, В. Гергелійник // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4–5. – С. 140–146. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2011_4_5_19.
4. Кампо В. Правові позиції Конституційного Суду України, як необхідний елемент забезпечення судово-правової реформи / В. Кампо // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 2. – С. 112–122. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2010_2_23.
5. Кравчук О. Окремі аспекти поняття та сутності правових позицій Конституційного Суду України / О. Кравчук // Держава і право. – 2011. – № 52. – С. 185–191.
6. Мартинюк Р. Природа правових позицій органів спеціалізованого конституційного контролю: теоретико-правовий аспект / Р. Мартинюк // Вісник Конституційного Суду України. – 2014. – № 1. – С. 76–86. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2014_1_23.
7. Овчаренко В. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття, суть і можливості перегляду / В. Овчаренко // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 5. – С. 62–71. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2013_5_19.
8. Переклад англомовної громадсько-політичної літератури: система державного управління США / Л.М. Черноватий, В.І. Карабан, О.В. Ребрій, І.П. Ліпка, І.П. Ярошук ; за ред. Л.М. Черноватого та В.І. Карабана. – Вінниця, 2006. – 380 с.
9. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
10. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) // Офіційний вісник України. – 2005. – № 39. – Ст. 2490. – 95 с.
11. Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 5. – 11 с.
12. Селіванов А. Характерні ознаки доктринального верховенства та незмінюваності правових позицій Конституційного Суду України / А. Селіванов // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4–5. – С. 50–56. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2011_4-5_8.
13. Слінько Т. Правові позиції Конституційного Суду України з питань діяльності судів загальної юрисдикції / Т. Слінько, Р. Рева // Проблеми законності. – 2011. – Вип. 117. – С. 3–13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2011_117_3.
14. Тесленко М. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України / М. Тесленко // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 4. – С. 36–41.
15. Ткачук П. Правові позиції Конституційного Суду України / П. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 2. – С. 10–21.